

ФРУСТРАЦІЙНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ПРОФЕСІЙНА ВЛАСТИВІСТЬ ОПЕРАТОРА СИЛ СПЕЦІАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ

FRUSTRATION TOLERANCE AS A PROFESSIONAL PROPERTY OF THE OPERATOR OF SPECIAL OPERATIONS FORCES

У статті, на підставі аналізу відкритих джерел, автор зробив висновок про те, що бойова діяльність військовослужбовців Сил спеціальних операцій Збройних Сил України є потенційно фруструючою. Необхідність у стійкості до фруструючих чинників бойової обстановки, витривалості під час подолання перешкод на шляху виконання завдань за призначенням, спроможності швидко реагувати на зміни обстановки, здатності особистості адекватно оцінювати ситуацію та знаходити оптимальний вихід з неї зумовлює, на переконання автора, обґрунтування потреби розвитку фрустраційної толерантності як професійно важливої властивості оператора Сил спеціальних операцій Збройних Сил України. Виконуючи це завдання автором розкрито психологічний зміст і проаналізовано основні підходи до тлумачення толерантності і фрустраційної толерантності у наукових психологічних працях вітчизняних та зарубіжних вчених. У статті дослідником виокремлено когнітивний, ціннісно-мотиваційний, емоційно-вольовий та поведінковий компоненти фрустраційної толерантності які є динамічними взаємопов'язаними між собою характеристиками та разом визначають максимальну межу стійкості оператора Сил спеціальних операцій до несприятливих фруструючих чинників виконання завдань за призначенням. На підставі власного досвіду служби в частинах спеціального призначення автор визначив та обґрунтував чотири рівні толерантності до фрустрації: оптимальний, сприятливий, критичний та несприятливий які визначають реакцію на дію різних видів фрустраторів (внутрішніх і зовнішніх) в контексті професійної діяльності військовослужбовців Сил спеціальних операцій Збройних Сил України. Виокремлення рівнів фрустраційної толерантності дає підстави для внесення змін у професіограму (паспорт спеціальності) зазначеної військової спеціальності та пошук ефективного інструментарію для вимірювання цієї властивості. Для вирішення поставлених у роботі завдань застосовано теоретичні методи дослідження: аналіз наукових джерел з проблеми дослідження, синтез, порівняння, узагальнення, експертне опитування, а також узагальнення власного досвіду.

Ключові слова: фрустрація, фрустратор, фрустраційна ситуація, толерантність, фрустраційна толерантність, толерант-

ність до невизначеності, стресостійкість, емоційна стійкість.

In the article, based on the analysis of open sources, the author concluded that the combat activity of the Special Operations Forces servicemen of the Armed Forces of Ukraine is potentially frustrating. The need for resistance to the frustrating factors of the combat environment, endurance when overcoming obstacles on the way to the performance of tasks as intended, the ability to quickly respond to changes in the situation, the ability of an individual to adequately assess the situation and find the optimal way out of it determines, in the author's opinion, the justification of the need for the development of frustration tolerance as a professionally important attribute of the Special Operations Forces operator of the Armed Forces of Ukraine. In carrying out this task, the author revealed the psychological content and analyzed the main approaches to the interpretation of tolerance and frustration tolerance in the scientific psychological works of domestic and foreign scientists. In the article, the researcher singled out the cognitive, value-motivational, emotional-volitional and behavioral components of frustration tolerance, which are dynamic interrelated characteristics and together determine the maximum resistance limit of the Special Operations Forces operator to adverse frustrating factors in the performance of tasks as intended. Based on his own experience of serving in special forces, the author defined and substantiated four levels of frustration tolerance: optimal, favorable, critical and unfavorable, which determine the reaction to the action of various types of frustrates (internal and external) in the professional context activity of the Special Operations Forces servicemen of the Armed Forces of Ukraine. Identifying the levels of frustration tolerance provides grounds for making changes to the professional profile (passport of the specialty) of the specified military specialty and the search for effective methods for measuring this property.

To solve the tasks set in the work, theoretical research methods are applied: analysis of scientific sources on the research problem, synthesis, comparison, generalization, expert survey, as well as generalization of own experience.

Key words: frustration, frustrator, frustrating situation, tolerance, frustration tolerance, uncertainty tolerance, stress resistance, emotional stability.

УДК 355.159.9
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.40.28>

Павлушенко С. М.
ад'юнкт кафедри
морально-психологічного забезпечення
діяльності військ (сил)
гуманітарного інституту
Національний університет оборони
України імені Івана Черняхівського

З появою зброї масового ураження (60-ті роки ХХ ст.) у провідних країнах світу почали створювати військові формування спеціального призначення, щоб своєчасно виявляти і знищувати засоби ядерного нападу противника. Розвідувальні і спеціальні завдання ці підрозділи виконували у глибокому тилу противника в інтересах фронтової операції, в ізоляції від основних сил, в умовах ворожого оточення. В ході сучасних війн та збройних

конфліктів спектр завдань Сил спеціальних операцій (далі – ССО) та їх можливості значно розширилися: проведення спеціальних операцій із запобігання воєнному конфлікту і його стримування, сприяння виконанню завдань угрупованнями військ (сил), участь в інформаційних та психологічних операціях, або їх проведення, залучення до боротьби з тероризмом і піратством, визволення заручників, організація та підтримання дій руху опору тощо [1].

Попри можливість сучасних технічних засобів розвідки для отримання інформації про важливі державні та військові об'єкти противника, новітні зразки озброєння і військової техніки, склад сил і засобів та бойові можливості потенційного противника, неможливо повністю замінити оператора ССО, який, на відміну від технічних засобів, може не тільки спостерігати за потенційно важливим об'єктом розвідки та визначати його координати, а й осмислювати побачене, швидко його оцінювати та приймати рішення для подальших дій. Різноманітність завдань в умовах невизначеності, значні психічні і фізичні навантаження, постійний ризик для життя, екстремальність умов виконання завдань за призначенням показують, що бойова діяльність особового складу ССО є потенційно фруструючою. Через деструктивний вплив фрустрації на ефективність виконання завдань за призначенням виникають особливі вимоги до психічної сфери оператора, рівня його психологічної підготовленості, що зумовлює потребу в розробленні та впровадженні в ході заходів психологічного забезпечення підготовки та виконання завдань за призначенням військ (сил) новітнього інструментарію розвитку стійкості до несприятливих чинників бойової обстановки (стресу, страху, фрустрації, афекту тощо).

У дослідженні фрустраційного чинника професійної діяльності операторів ССО особливе значення відіграють: евристична теорія фрустрації С. Розенцвейга; тлумачення фрустрації у психології діяльності (В. Бодров, М. Левітов, Л. Божович, Б. Ананьев, Ф. Василюк, Є. Ільїн, А. Налчжанян); поведінкове тлумачення фрустрації (Р. Баркер, Л. Берковіц); розгляд суб'єктивного відображення фруструючих впливів у галузі інженерної психології (Н. Завалов, В. Пономаренко); загальноконцептуальне розуміння фрустрації як соціально-психологічного явища (Д. Маєрс, В. Циба); дослідження фрустраційної толерантності як психічної властивості особистості (Н. Чижиченко, А. Гусєв, С. Литвин, О. Холодова); обґрунтування фрустраційної толерантності як професійної здатності протистояти несприятливим чинникам (А. Большакова, І. Ламаш, Т. Селюкова, С. Кучеренко, М. Мішина, Г. Перевозчук); розроблення засобів емпіричного дослідження фрустрації та фрустраційної толерантності (С. Розенцвейг, Г. Солдатова, Н. Тарабріна, О. Хміляр, М. Кузьменко).

Протистояння несприятливим чинникам сучасного світу і здатність особистості адаптуватися до навколишнього середовища в умовах постійного стресу та фрустрації залежать від рівня фрустраційної толерантності особистості. У психологічних словниках толерантність визначено як відсутність або послаблення проявів реагування на будь-який несприятли-

вий чинник внаслідок зниження чутливості на його вплив [2, с. 388]. У психологічній енциклопедії толерантність трактують як здатність людського організму переборювати труднощі. У толерантних людей спостерігається знижена чутливість до несприятливих чинників внаслідок підвищення порогу емоційного реагування на загрозову ситуацію. У складних ситуаціях вони демонструють витримку, не розгублюються і протягом тривалого часу можуть протистояти деструктивним викликам та загрозам, і найголовніше, здатні адаптуватися до несприятливих умов без зниження ефективності виконання завдань [3, с. 363].

В контексті нашого дослідження розглянемо фрустраційну толерантність військовослужбовця ССО. У наукових працях фрустраційну толерантність визначено так: в АРА Dictionary of Psychology – здатність людини переносити напруження, зберігати відносний спокій у разі зіткнення з перешкодами [4, с. 392]; в Сучасному тлумачному психологічному словнику – стійкість до фрустраторів, в основу якої покладено здатність до адекватного оцінювання фрустраційної ситуації і передбачення виходу з неї [5, с. 576] і у Психологічному словнику – межа допустимого рівня психічного напруження, перевищення якої викликає деструктивні зміни у психіці і поведінці людини [6, с. 323].

Поняття фрустраційної толерантності як стійкості до несприятливих чинників (фрустраторів) ввів американський психолог С. Розенцвейг. Науковець, досліджуючи природу фрустрації, зазначав, що в «кожній людини існує певний граничний рівень напруження, перевищення якого зумовлює зміни психічного стану, поведінки». Цей рівень учений називав фрустраційною толерантністю та визначав її як спроможність індивіда перенести фрустрацію без втрати «психобіологічної адаптації», при цьому стійкість до дії фрустраторів вважав постійною, генетично зумовленою характеристикою індивіда [7, с. 347–349]. На думку М. Левітова, толерантність – це психічний стан у якому фрустратори не викликають фрустрації, а синонімами цього поняття є терплячість, витривалість, відсутність важких переживань та різких поведінкових реакцій. У його дослідженні виокремлено три форми фрустраційної толерантності:

– психічний стан, який незважаючи на наявність фрустраторів, характеризують спокій, розсудливість, готовність використати те, що трапилося, як життєвий урок;

– психічний стан, виражений напруженням, певними зусиллями у стримуванні небажаних імпульсивних реакцій;

– психічний стан у якому замасковано, ретельно приховані озлобленість і пригніченість [8, с. 123].

На переконання дослідника, толерантність можна виховати, а отже сформувати або розвинути у процесі підготовки до професійної діяльності. Учений вважає, що існують різні рівні фрустраційної толерантності, які визначають реакцію та поведінку людини на дію різних видів перешкод або подразників, але не визначає ці рівні.

Вітчизняна психологиня О. Холодова в ході дослідження психологічних засобів та способів корекції фрустрації у професійній діяльності дійшла висновку, що здатність людини протистояти фрустраційним впливам, адекватно їх оцінювати, уникати деструктивних наслідків, рефлексувати, зіставляти із загальним діяльним контекстом та у разі потреби переоцінювати, демонструючи поведінкову креативність, значною мірою залежить від рівня розвитку «індивідуально-психологічної толерантності до фруструючих ситуацій» [9, с. 4]. Цю властивість можна визначити, як психологічну стійкість стосовно певного подразника [9, с. 21], яка залежить від особистих якостей індивіда та досвіду його діяльності. Дослідниця переконана, що проблема фрустрації пов'язана не з блокуванням чинників, які приводять до появи фрустрації, а з формуванням індивідуально-психологічної стійкості до фрустрації. Стійкість до фрустрації, на її переконання, формується і розвивається у процесі становлення особистості, набуття певних форм емоційного реагування на життєві труднощі, здатності до передбачення успішного виходу з фрустраційної ситуації [9, с. 21–22].

Як вважає А. Гусев, толерантність до невизначеності (у професійній діяльності оператора ССО це є фрустратором) слід вважати особистісною властивістю поведінкової, когнітивної та емоційної сфер, що дає змогу особистості протистояти несприятливим чинникам власного існування [10, с. 16]. На думку дослідника, для толерантної до невизначеності особистості характерні: потяг до невизначених ситуацій; їх сприйняття як бажаних; здатність розмірковувати над проблемою; здатність виважено сприймати конфлікт і напруження, що виникають у невизначених ситуаціях; здатність протистояти суперечливій та нелогічній інформації, що надходить; здатність сприймати нові, незнайомі та ризиковані ситуації як стимулюючі. Для інтолерантної до невизначеності особистості, на думку науковця, характерні: сприйняття невизначеної ситуації як загрозливої; намагання приймати поспішні рішення, часто без урахування справжнього стану справ; нездатність до мислення у категоріях ймовірностей, намагання уникати непрозорого та неконкретного; схильність реагувати занепокоєнням на складні ситуації; неможливість припустити наявність позитивних та негативних характеристик всередині одного об'єкта; нездатність сприймати суперечливу інформацію; пошук

безпеки та намагання уникнути невизначеності; надання переваги раніше відомому, відкидання усього незвичного [10, с. 1–2].

У дослідженні А. Большакової, присвяченому вивченню психологічної готовності пожежників до професійної діяльності в екстремальних умовах, наголошено, що рівень розвитку фрустраційної толерантності є одним із чинників впливу на показники професійної діяльності і дає змогу оцінити ступінь їх психологічної готовності до професійної діяльності в екстремальних умовах. Дослідниця визначає фрустраційну толерантність як здатність людини протидіяти фруструючим ситуаціям без деструктивних наслідків, адекватно їх оцінювати, керувати виникненням і динамікою психічного стану фрустрації, демонструвати конструктивну поведінку під час подолання перешкод [11, с. 76]. Високий рівень толерантності до фрустрації дослідниця пов'язує з високою нервово-психічною стійкістю, інтернальністю локус-контролю та низькою особистісною і ситуативною тривожністю пожежників, а на підставі цього стверджує, що фрустраційна толерантність є професійно важливою якістю пожежників.

Деякі науковці ототожнюють фрустраційну толерантність зі стресостійкістю (Л. Мітіна, Д. Семенов, А. Баранов, А. Реан), емоційною стійкістю (Л. Аболін, П. Зільберман, Є. Мілерян, Л. Бадаліна), а також «коупінгом» (Л. Лазарус). Зазначені поняття є синонімічними, але не тотожними.

На наше переконання, фрустраційну толерантність необхідно розглядати як індивідуальну властивість особистості оператора ССО. Залежно від рівня сформованості особистості, її життєвого та службового досвіду, соціального оточення ця властивість може бути стабільною або ситуативною. Щоб оператори ССО набули стабільної толерантності до дії реальних чи потенційних фрустраторів, їм необхідно розвивати під час спеціальної та цільової психологічної підготовки на етапі підготовки до виконання завдань за призначенням.

На підставі аналізу наукових джерел у структурі фрустраційної толерантності оператора ССО можемо виокремити когнітивний, ціннісно-мотиваційний, емоційно-вольовий та поведінковий компоненти. Усі ці компоненти взаємопов'язані, взаємодіють один з одним та разом визначають максимальну межу стійкості оператора ССО до несприятливих фруструючих чинників бойової обстановки.

В основу когнітивного аспекту фрустраційної толерантності покладено механізм сприйняття та опрацювання інформації оператором ССО. Аналіз отриманої інформації, її розуміння та усвідомлення, своєчасне ухвалення рішення або вирішення проблеми, передання інформації в установленому порядку залежать від розвитку пізнавальних психічних про-

цесів: сприйняття, мислення, пам'яті, уваги, уваги. Крім того, в умовах сприйняття й аналізу різнопланової несприятливої фруструючої інформації від різних джерел (розвідувальних відомостей, результатів спостереження, даних від інформатора, місцевого населення, захопленого полоненого, із засобів масової інформації тощо) провідна роль у прийнятті адекватних рішень та усуненні фруструючих перешкод належить раціональному мисленню. Водночас здатність до нестандартного, креативного мислення дає змогу оператору ССО бути на три кроки попереду від противника. Вирішальну роль у поведінці оператора ССО в умовах фрустраційної ситуації, вибору механізму психологічного захисту, а також стратегії поведінки відіграють знання, вміння, навички і професійний досвід. Головною умовою подолання фрустрації, на переконання О. Холодової, може стати її усвідомлення, тобто перехід від мимовільної реакції на вплив фрустраторів до контрольованої діяльності, насамперед через рефлексію [9, с. 29]. Оператор ССО у ситуаціях невизначеності, стресу завдяки здатності до рефлексії спроможний подивитися на фруструючу перешкоду і на себе з різних боків, вибудувати модель подальшого розвитку ситуації та на підставі переосмислення передбачити оптимальний вихід з неї.

Ефективне виконання завдань за призначенням (максимальний результат з мінімальними втратами) тісно пов'язане з ціннісно-мотиваційним компонентом фрустраційної толерантності. До особливих цінностей, притаманних тільки цьому роду сил, належать: корпоративний дух та гордість за належність до складу ССО, особливе братерство і вірність бойовим побратимам, бойова мотивація та професійна майстерність. Філософія воїна-переможця, безумовна довіра до свого командира, дух братерства та командна робота значно підсилюють ціннісно-мотиваційний компонент фрустраційної толерантності. Уся система підготовки оператора ССО спрямована на формування установок за принципом: «будь-яке завдання в будь-якому місті в будь-який час». Досвід застосування ССО провідних країн світу, власний досвід протистояння російській збройній агресії показують, що мотивація оператора ССО має бути спрямована на засвоєння бойового досвіду та вироблення бойової майстерності [12, с. 306]. Чим вище бойова мотивація оператора ССО до успішного виконання завдань за призначенням, тим нижча його готовність до невиправданого ризику. Якщо ризику уникнути неможливо мотивація до успіху має домінувати над мотивацією до уникнення невдач [13, с. 626–635].

Емоційно-вольовий компонент толерантності визначається схильністю до розумного, виправданого ризику (не випадково ветерани розвідки постійно повторюють, що «ризик – це

батько розвідки»), а також рівнем сформованості емоційно-вольової сфери особистості. Враховуючи, що оператори ССО виконують завдання в умовах невизначеності, то новизну, складність, неточність або неповноту інформації можна розглядати як фрустратор (інтолерантність до невизначеності), що впливатиме на емоційну сферу особистості. Тривожність, байдужість, песимізм, низька активність, провина, гнів, досада деструктивно впливатимуть на діяльність оператора, і навпаки, зібраність, розсудливість в умовах впливу несприятливих чинників, оптимізм, бадьорість, висока активність, адекватне оцінювання фруструючої ситуації, конструктивно впливатимуть на результат виконання бойового завдання.

Підвищення ефективності виконання завдань за призначенням оператором ССО залежить від його спроможності до вольової саморегуляції, яку треба розглядати як свідому цілеспрямовану дію, спрямовану на подолання зовнішніх і внутрішніх перешкод за допомогою вольових зусиль [14, с. 429]. Базовими вольовими якостями оператора ССО слід вважати: силу волі, високу працездатність на межі людських можливостей, енергійність, наполегливість, витримку. Вольового розвідника вирізняють рішучість, сміливість, мужність, самовладання, впевненість у собі, дисциплінованість, принциповість, обов'язковість, ініціативність. Отже, вольова дія оператора ССО завжди пов'язана з усвідомленням мети ведення спеціальної розвідки або проведення спеціальних заходів та їх значущості. Від спроможності оператора ССО мобілізуватися для подолання численних перешкод завдяки вольовим зусиллям залежить здатність долати перешкоди, які виникають на шляху виконання бойових завдань.

Поведінковий компонент фрустраційної толерантності оператора ССО включає рішення і вчинки, спрямовані на продуктивне подолання фрустраційних ситуацій. Вітчизняні дослідники А. Шамне та С. Прахова, розглядаючи поведінку особистості у фрустраційній ситуації, виокремлюють конструктивну та деструктивну поведінкові реакції [15, с. 39]. Конструктивна реакція оператора ССО на фрустраційну ситуацію спрямована на адекватне оцінювання ситуації, передбачення виходу з неї та досягнення позитивного результату без стороннього втручання. Деструктивна реакція оператора ССО спрямована на самозахист, надмірне звинувачення себе або оточення в ситуації, яка виникла; відмову від пошуку шляхів виходу із фрустраційної ситуації та адекватного вирішення проблеми в ході виконання завдань за призначенням.

У сучасній психології поведінку особистості в разі виникнення фрустраційної ситуації розглядають за двома критеріями: спрямованості і типу реакції. Ці критерії, виокремлені С. Розенцвейгом, підтверджено в експери-

ментальній методиці дослідження фрустраційної толерантності військовослужбовців О. Хміляра та Р. Момота. Залежно від спрямованості реакції особистості оператора ССО на фрустраційну ситуацію виокремлено:

екстрапунітивну реакцію – спрямовану на живе або неживе оточення, засудження зовнішньої причини виникнення ситуації, підкреслення ступеня її прояву, іноді – перекладання відповідальності за вихід із фруструючої ситуації на інших осіб;

інтропунітивну реакцію – спрямовану оператором ССО на самого себе, – взяття на себе всієї провини та відповідальності за виправлення несприятливої ситуації.

імпунітивну реакцію – сприйману оператором ССО як малозначущу, яка виникла не з чіткої вини або може бути вирішена сама собою через деякий час.

За типом фрустраційні реакції особистості операторів ССО поділяються так:

з фіксацією на перешкоду – зосередженість на наявності перешкод, що викликають фрустрацію, незалежно від їх оцінки як сприятливих, несприятливих або малозначущих (характеризують ступінь ригідності оператора ССО на фруструючу ситуацію);

з фіксацією на самозахисті – зосередженість на захисті самого себе, свого «Я», супроводження реакції екзистенційальною тривогою, зосередженість активності на захисті власного життя, заперечення власної провини за ситуацію яка виникла, засудження когось або зняття відповідальності за фрустраційну ситуацію з усіх. В таких випадках оператор ССО часто не знає, як правильно діяти або прийняті ним рішення до кінця не продумані (дають змогу оцінити загальну стресостійкість оператора ССО);

з фіксацією на задоволення потреби – зосередженість на можливості конструктивного виходу з несприятливої ситуації, яка виникла, за допомогою інших осіб або самостійно. Подекуди смисловий зміст поведінки військовослужбовця передбачає високий ступінь значущості екстремальної події, прагнення її прискорити чи вирішити, завдяки нестримній активності і героїзму [16, с. 40–44].

Аналіз результатів діагностики професійно важливих індивідуально-психологічних якостей оператора ССО Збройних Сил України, експертне опитування та власний досвід проходження служби в частинах спеціального призначення дали змогу у процесі дослідження виокремити такі рівні фрустраційної толерантності: оптимальний, сприятливий, критичний та несприятливий. Імовірність прояву кожного рівня залежить від індивідуально-психологічних якостей, рівня професійної підготовки оператора ССО, його бойового досвіду, а також сили фрустратора та значущості наслідків фрустраційної ситуації для військовослужбовця.

Оператор ССО з оптимальним рівнем толерантності до фрустрації демонструє дуже високу стійкість до несприятливих чинників бойової обстановки, наявність фрустратора не викликає у нього фрустрації; емоційна сфера особистості залишається без змін; оператор не докладає вольових зусиль для задоволення потреб, вирішення завдань або досягнення мети; в його діях немає ризику; оператор має дуже високу мотивацію до виконання завдань за призначенням; сприймає, адекватно оцінює інформацію про перешкоду та приймає своєчасні рішення; поведінкова реакція оператора ССО конструктивна, фіксується на перешкоді, але фрустратор сприймається як своєрідне благо, а не перешкода, чи такий, що не має серйозного значення та не впливає на виконання поставленого бойового завдання. У разі такого рівня толерантності фрустраційна ситуація зовсім не впливає на ефективність виконання завдань за призначенням оператором ССО і залишається майже не поміченою.

Оператор ССО зі сприятливим рівнем толерантності до фрустрації демонструє високий рівень стійкості до несприятливих чинників бойової обстановки; попри наявність фрустраторів психічний стан спокійний, розсудливий; перешкода сприймається як життєвий урок, але без особливих нарікань на себе; оператор не докладає значних вольових зусиль для задоволення потреб, вирішення завдань або досягнення мети; щоб досягнути мети, демонструє розумний, виправданий ризик; має високий рівень мотивації до виконання завдань за призначенням, адекватно сприймає та оцінює інформацію про перешкоду, приймає своєчасні рішення в ситуації невідзначеності; поведінкова реакція спрямована на вирішення проблеми, усунення перешкод, які виникають під час виконання бойового завдання. Фрустраційна ситуація не впливає на ефективність виконання завдань за призначенням оператором ССО.

Оператор ССО із критичним рівнем толерантності до фрустрації демонструє помірний рівень стійкості до несприятливих чинників бойової обстановки; його психічний стан характеризується напруженням, ситуаційною тривожністю; наслідками фрустрації можуть стати роздратованість, агресія до оточення; оператор докладає вольових зусиль, щоб утримати ситуацію під контролем; для досягнення мети не завжди демонструє розумний, виправданий ризик; мотивація до виконання завдань за призначенням зміщується від мотивації на успіх до мотивації на уникнення невдачі; оператор не в змозі об'єктивно оцінити фруструючу ситуацію, тому помиляється під час оцінювання ситуації та прийняття рішення; його поведінкова реакція зосереджена на перешкоді, але для утримання ситуації під контро-

лем він має докласти значних зусиль; залежно від сили фрустратора може відчувати провину, власну неповноцінність. Фрустраційна ситуація значно ускладнює ефективність виконання завдань за призначенням оператором ССО.

Оператор ССО із несприятливим рівнем толерантності до фрустрації демонструє низький рівень стійкості до несприятливих чинників бойової обстановки; психічний стан характеризується напруженням, високою тривожністю, неконтрольованою агресією або, навпаки, апатією, ригідністю, байдужістю, за якими замасковані або приховані страх, розгубленість або озлобленість, смуток; оператор втрачає впевненість в успішному виконанні бойового завдання, має низьку мотивацію на успіх; не спроможний адекватно оцінити фруструючу ситуацію та передбачити вихід з неї; його поведінкова реакція зміщується на самозахист і перекладання вини за прорахунки та невдачі на інших, але перед оточенням він може поводитися зухвало, демонструвати високу готовність до ризику. Фрустраційна ситуація перешкоджає ефективності виконання завдань за призначенням оператором ССО.

Виокремлення рівнів фрустраційної толерантності дає підстави для внесення змін у професіограму (паспорт спеціальності) оператора ССО. З огляду на це завданнями нашого подальшого дослідження є з'ясування способу вимірювання рівня фрустраційної толерантності оператора ССО та добір належного діагностичного інструментарію. Тому перспективу подальших досліджень вбачаємо в розробленні методики для діагностування рівня фрустраційної толерантності, а також опрацюванні та апробації програми розвитку фрустраційної толерантності операторів ССО Збройних Сил України.

Висновки з проведеного дослідження.

1. Діяльність операторів ССО є потенційно фруструючою. Необхідність у стійкості до фрустраторів, витривалості під час подолання перешкод, спроможності швидко реагувати на зміни обстановки, здатності особистості адекватно оцінювати ситуацію та знаходити оптимальний вихід з неї висувають особливі вимоги до розвитку фрустраційної толерантності, як професійно важливої властивості військовослужбовців ССО.

2. Максимальна межа стійкості оператора ССО до несприятливих фруструючих чинників бойової обстановки залежить від сформованості та розвиненості когнітивної, ціннісно-мотиваційної, емоційно-вольової та поведінкової сфер особистості.

3. Ефективність виконання завдань за призначенням особовим складом ССО в умовах відбиття російської збройної агресії залежить від розвиненості рівня фрустраційної толерантності кожного оператора ССО. Розроблення дієвого інструментарію для його вимірювання і програми розвитку фрустраційної толерант-

ності, її впровадження в систему підготовки фахівців ССО дадуть змогу сформулювати в операторів ССО конструктивну стратегію поведінки в умовах фрустраційних перешкод під час виконання завдань за призначенням.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо Сил спеціальних операцій Збройних Сил України» від 17.09.2020 № 912-IX.
2. Краткий психологический словарь / под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. 512 с.
3. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О. М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.
4. APA Dictionary of Psychology. Washington, 2002. 392 с.
5. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2005. 640 с.
6. Психологічний словник / авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова, за ред. Н. А. Побірченко. Київ : Науковий світ, 2007. 274 с.
7. Rosenzweig S. Need-persistent and ego-defensive reactions to frustration as demonstrated by an experiment on repression. *Psychological Review*. 1941. Vol. 48. № 4. P. 347–349.
8. Левитов Н. Д. Фрустрация как один из видов психических состояний. *Вопросы психологии*. 1967. № 6. С. 118–129. URL: http://pedlib.ru/Books/5/0210/5_021015.shtml#book_page_top (дата звернення: 18.10.2020).
9. Холодова О. О. Психологічні засоби запобігання та корекції фрустрації у професійній діяльності молодих учителів : дис. ... канд. психол. наук. Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2004. 200 с.
10. Гусєв А. І. Толерантність до невизначеності як чинник формування ідентичності майбутнього психолога, Кафедра загальної та практичної психології інституту менеджменту та психології Університету менеджменту освіти НАПН України. Київ, 2009. С. 5. URL: https://lib.iitta.gov.ua/8387/1/Гусєв_тези%20ТН.pdf (дата звернення: 13.04.2021).
11. Большакова А. М. Фрустраційна толерантність як складова психологічної готовності пожежних до професійної діяльності в екстремальних умовах : дис. ... канд. психол. наук. Харків, 2000. 191 с.
12. Путь воинов. Этюды по западной военной психологии / сост. и пер. С. Э. Зверева. Санкт-Петербург : Алтея, 2020. 356 с.
13. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методика и тесты : учеб. пособие. Самара : И Д «БАХРАХ-М», 2002. 672 с.
14. Шамне А. В., Прахова С. А. Психологія фрустраційних станів та реакцій підлітків: теорії, проблеми, діагностика : монографія. Київ : НУБіП України, 2018. 278 с.
15. Немов Р. С. Психология : учебник для студентов высших педагогических заведений в 3-х кн. Кн. 1: Общие основы психологии. Изд. центр «ВЛАДОС», 1997. 688 с.
16. Хміляр О. Ф., Момот Р. А. Експериментально-психологічна методика вивчення фрустраційних реакцій військовослужбовців, що виконують завдання в екстремальних умовах : навч.-метод. посіб. Київ : НУОУ, 2011. 138 с.